

УДК 378:78.071.2:784.1(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-3.36>

О. В. Цехмістро

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Л. Т. Данильченко

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

О. Г. Мальцева

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ДИРИГЕНТСЬКА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ СПАДЩИНИ

Розбудова суверенної, демократичної української держави вимагає застосування заходів, спрямованих на розвиток духовності народу, збагачення його інтелектуального потенціалу, виховання патріотизму та поваги до історичного минулого України. Одним зі шляхів вирішення цих питань є залучення молодого покоління до скарбів української культури – живого джерела естетично-духовних ідеалів нації. Вивчення українських хорових творів сприятиме поглибленню знань здобувачів освіти з історії, традицій українського народу, збереженню та збагаченню національних цінностей, утвердженню в учасників освітнього процесу соціальної активності, громадянської позиції, духовної єдності поколінь.

Нині в хоровій культурі посилюється тенденція до зближення та взаємопроникнення різних стилів і жанрів. Стає очевидним, що хорове мистецтво поєднує ознаки новацій і зацікавленості традиціями минулого у спробі їх реставрації у сучасному прочитанні. Проаналізовані у статті зразки української хорової спадщини, надані здобувачам освіти для самостійного опрацювання українського хорового репертуару у свідомій диригентсько-виконавській діяльності, розширять їх жанрово-стильові уявлення щодо української музичної культури.

Отже, удосконалення процесу національно-патріотичного виховання молоді сприятиме активізації національного мовно-культурного простору, стійкості його аксіологічної основи, зумовить цілеспрямоване й послідовне збагачення змісту, зокрема, вищої освіти цінностями української народнописенної культури. Це насамперед стосується навчальних дисциплін мистецького циклу вищої педагогічної освіти, в якій диригентській підготовці майбутнього фахівця належить особливе місце. Українська народнописенна культура – дієвий засіб формування національної самосвідомості, показник пам'яті народу, його духовний скарб.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, музична освіта, українська хорова культура, диригентська підготовка, вчитель музичного мистецтва.

Постановка проблеми. Одним із принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») є її національне підґрунтя, що полягає в органічному поєднанні з національною історією, традиціями, культурою українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку. Поглиблення національно-патріотичної спрямованості музичної освіти є пріоритетною тенденцією в розвитку музичної педагогіки, що об'єктивується збереженням і збагаченням національних цінностей, забезпеченням духовної єдності поколінь.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначена освітня політика держави та конкретизовані основні способи реалізації концептуальних ідей і поглядів у цій галузі, відведена провідна роль змісту освіти в розбудові національної освітньої системи,

яка передбачає виховання студентської молоді національно свідомими громадянами України, соціально зрілими особистостями, які ідентифікують себе з українським народом [6, с. 9–11]. Указом Президента України (№ 286/2019 від 18.05.2019 р.) затверджено план дій щодо реалізації стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, де зазначено, що «через зміну векторів розвитку держави й, відповідно, освітньої політики, дотепер в українській освіті не було переконливої і позитивної традиції, не накопичено досвіду виховання патріотизму. Упродовж усіх років незалежності України національно-патріотичному вихованню молоді не приділялось достатньої уваги».

Цей факт негативно вплинув на рівень національної свідомості юного покоління, спричинивши посилення байдужого ставлення студентства,

зокрема здобувачів музично-педагогічного фаху, до українського фольклору, незважаючи на те, що особлива відповідальність за виховання молодого покоління покладається саме на вчителя музичного мистецтва, який засобами національної музичної культури спроможний ефективно формувати почуття патріотизму, національної гідності учнів, впливаючи не тільки на інтелектуальну, а й на емоційну сферу особистості.

Хорова культура сьогодення – досить різнобарвне, багатогранне явище, де характерною тенденцією стає зближення та взаємопроникнення різних стилів і жанрів. Нині стає очевидно, що в хоровому мистецтві поєднуються ознаки яскравого новаторства та вкрай обережного ставлення до традицій минулих епох. Це стосується не тільки світового, але й перш за все вітчизняного музичного мистецтва.

Отже, є нагальна потреба вдосконалення процесу національно-патріотичного виховання дітей і молоді, надання йому системності, що сприятиме активізації формування національного мовно-культурного простору, стійкості його ціннісної основи, а також зумовить цілеспрямоване й послідовне збагачення змісту освіти студентської молоді цінностями української народнопісенної культури. Це насамперед стосується навчальних дисциплін мистецького циклу системи вищої педагогічної освіти, в якому музичному мистецтву, зокрема диригентській підготовці майбутнього фахівця, належить особливе місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологія ХХІ ст. науково підтвердила провідне місце хорового співу у традиціях музичного виховання (О. Литвиненко, Т. Нагорна, Л. Новицька, Т. Потапчук, В. Симонов, М. Стасюк та ін.). Так, Н. Дніпровська, посилаючись на роботи В. Симонова «Эмоциональный мозг» та Л. Венгрус «Начальное интенсивное хоровое пение», доводить, що саме хоровий спів і музика, утворюючи двоканальну вербально-невербальну форму комунікації диригента й хору (свідомість-підсвідомість), дають можливість формувати дитину як повноцінну особистість зі здоровою психікою [2, с. 42–46].

Проблеми музично-естетичного виховання дітей і молоді в Україні знайшли своє відображення в наукових працях Л. Кондрацької, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Ростовського, О. Щолокової.

Досить відомі чільні концепції реформування мистецької освіти та музичного виховання в Україні (І. Зязюн, Г. Масол, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Семашко, Т. Танько, Г. Шевченко та ін.); питання історичного розвитку музично-естетичного виховання: еволюції форм і методів навчання музики (Л. Коваль, Л. Масол, О. Михайличенко, В. Орлов, Г. Падалка,

та ін.); проблеми формування художнього смаку, розвитку естетичної культури, художньої свідомості, естетичного почуття засобами мистецтва (О. Буров, В. Медушевський, Н. Миропольська, Б. Неменський, Г. Шевченко, Б. Юсов та ін.). Але з огляду на велике значення патріотичного виховання вважаємо за доцільне детальніше проаналізувати деякі зразки української хорової музики як засіб залучення здобувачів освіти до національної культури саме на заняттях із диригування.

Мета статті – надати жанрово-стильовий і виконавський аналіз українських хорових творів педагогічного репертуару та актуалізувати значення застосування кращих зразків української хорової музики в освітньому процесі для національно-патріотичного виховання здобувачів мистецької освіти.

Виклад основного матеріалу. Правильно підібраний хоровий педагогічний репертуар сприятиме становленню гармонічної особистості здобувачів освіти, поглибленню їхньої музичної обізнаності, вихованню громадянина-патріота.

Одним із великих пластів хорової культури є обробки українських народних пісень. У цьому жанрі створено чимало видатних творів, зокрема обробок особливого, оригінального різновиду української народної музики та хореографії – коломийок. Наприклад, українська коломийка «Верховино, ти світку наш» в обробці Миколи Лисенка. У цьому творі автор поєднує широкий ліричний заспів (3/4) із жвавим танцювальним приспівом (2/4). Чергуванням ліричних і танцювальних строф композитор творить куплетно-варіантну музичну форму. Диригентський жест має змінюватися відповідно до характеру музики: у заспівах – широке, співуче *legato*, у приспівах – легке *non legato*.

До жанру обрядових пісень зверталися у своїй творчості чимало українських композиторів. Цю традицію гідно продовжують і сучасні митці, серед яких є представники Харківської композиторської школи, а саме Микола Стецюн і Людмила Шукайло. Їхні твори мають яскраву національну забарвленість у поєднанні із сучасною композиторською технікою та по праву посідають чільне місце в репертуарі багатьох хорових колективів.

Інший багатожанровий шар хорової музики – оригінальні твори українських композиторів. Їм належить значне місце у творчому доробку представників українського композиторського «континууму». Звертаючись до хорової спадщини плеяди видатних українських митців початку ХХ ст., виокремлюємо постать Кирила Стеценка – майстра високого таланту і самовідданої посвяти українській культурі. У його творі «Прометей» на слова О. Коваленка знайшла втілення одна з провідних тем української демократичної літератури шевченківської пори – тема незгасності, нескореності.

ності, незламності духу народу, що уособлюються в образі Прометея.

Структурно твір складається з трьох епізодів. Фортепіанний вступ має героїко-закличний характер, що випереджає подальшу драматизацію музичних образів. У першому розділі панує розповідний, епічний тон; головна тема інтонаційно нагадує українські народні історичні пісні часів Запорозької Січі. Кульмінацією твору є другий епізод, де відбувається зростання гучності, напруження й драматизму мелодії, спостерігається ораторська декламаційна манера її розвитку в чіткому маршовому ритмі. Третій епізод приносить заспокоєння, розмірковування про трагедію героїв, що гинуть в ім'я великих справ. Це – урочистий епілог, духовний «реквієм» за загиблими. Зміна характеру музики твору вимагає від диригента відповідного жесту: насиченого *legato* у крайніх епізодах та енергійного, рішучого – у середньому.

Одним із жанрово-стильових підрозділів авторської хорової музики є твори великої форми: поеми, кантати, хори з опер. Ці жанри набули поширення та стали популярними серед українських композиторів різних часів. Так, українські митці XIX–XX ст., такі як М. Лисенко, Д. Січинський, Д. Леонтович, К. Стеценко, К. Данькевич та інші, прагнули до справді народного, реалістичного, національно ґрунтовного мистецтва.

У жанрі хорової поеми зосереджувалися пошуки найвиразніших мистецьких концепцій громадського звучання, перейнятих новими суспільними ідеями або основаних на поетичних творах високої ідейної наснаги, що будили суспільну свідомість. Могутнім стимулом у процесі розвитку жанру української хорової поеми стала поезія Т. Шевченка. Шевченків «Кобзар» – постійне невичерпне джерело натхнення, з якого українські композитори беруть сюжети й образи. Автори спрямовували свій творчий пошук до народно-національних джерел, до художньої правди та розкриття глибин духовного світу людини. Саме на цьому шляху українська музика здобула неминущі мистецькі цінності, збагатила культуру своєї доби власними відкриттями.

Найбільші досягнення в жанрі хорової поеми пов'язані з іменами М. Лисенка (хорові поеми «Заповіт», «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», «Іван Гус», «Іван Підкова»), Д. Січинського (кантати-поеми «Минули літа молодії», «Лічу в неволі»), К. Стеценка («Сон», «Рано-вранці новобранці») та С. Людкевича (кантата-поема «Заповіт»).

Чоловічий хор бранців «Ой, нема ні вітру, ні хвилі» з музики М. Лисенка до поеми Т. Шевченка «Гамалія» – один зі зразків жанру хорової поеми. У творі вдало поєднана наспівність українських дум з особливими інтонаціями козацьких пісень. Твір складається з кількох епізодів. У першому – передано почуття туги за Батьківщиною козаків,

які перебувають у полоні. Усі компоненти музичної виразності (вільна мелодична імпровізація, цезури, форшлаги, фермати) надають звучанню оповідальності й наближають до народних дум. У другому епізоді, де козаки звертаються до вітру з проханням осушити їхні сльози та розвіяти смуток, плавний рух мелодії переривається невеликими зупинками на довгих ритмічних долях, що створює відчуття внутрішньої експресії. Рішучість і готовність до боротьби втілена в третьому епізоді. Мажорний лад, бурхливий, безперервний рух партії супроводу, акордова хорова фактура, чіткий пунктирний ритм, яскрава динаміка (*f-ff*) створюють настрій рішучості, мужності, піднесення. У наступному епізоді соло тенора сповнене інтонаціями народних плачів. Драматургічна кульмінація всього твору знаходиться у завершальному епізоді енергійного мужнього характеру. Музичний розмір 8/8 у темпі *Grave* (важко, поважно) слід диригувати насиченим *legato* за чотиридольною схемою з подвоєнням кожної доли.

Ще одним зі значних пластів української авторської музики є хорова музика для дітей. У цьому жанрі багато писав Микола Лисенко. Він став творцем дитячої опери – першої не лише в українській музиці, а й загалом у світі. За твердженням дослідниці Р. Сулім, основоположником цього жанру вважався німецький композитор Е. Гумпердінк із його опусом «Гензель і Гретель», створеним 1893 року. Однак іще раніше М. Лисенко вже написав три дитячі опери: «Коза-дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» або «Снігова Краля» (1892) на лібрето Дніпрові Чайки (Л. Василевської). Отже, саме М. Лисенко створив перші твори цього жанру, у яких було закладено основи й визначено напрями формування музично-театрального мистецтва для дітей. Дитячі опери М. Лисенка вирізняються камерністю. Це зумовлене насамперед специфікою дитячого сприйняття й виконавства.

Заклучний хор «А вже весна» із дитячої опери «Зима і Весна» віддавна посів стале місце в концертному репертуарі як професійних, так і самодіяльних хорових колективів. Хор написаний майстерно, він зручний для виконання і дорослими, і дітьми шкільного віку. Твір куплетно-варіантної форми побудовано на інтонаціях веснянкових народних пісень. Радісний характер першого куплету змінюється в другому спочатку сумним мінорним епізодом, а потім ніжним і ліричним. Характер музики третього куплету – активний, енергійний, відображає рішучий непохитний настрій головного героя. Слід звернути увагу на поступовий розвиток музичного матеріалу в кодовій частині твору, де засобами поліфонічного викладу хорових голосів, збільшення гучності й емоційної піднесеності звучання відбувається урочиста кульмінація. Диригентський жест має

бути відповідним до змісту й характеру кожного куплету та відтворювати яскравий і піднесений настрій музики.

У музичному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть впевнено заявляє про себе самобутній шар хорової культури, пов'язаний із відродженням традицій фольклору. У витоків цього напрямку стояли представники так званої «Нової фольклорної хвилі»: Л. Дичко, М. Скорик, Є. Станкович, Б. Фільц, В. Степурко, В. Стеценко та інші.

У хоровому творі «Стоїть явір», написаному на народний текст, український композитор В. Стеценко, послідовно дотримуючись принципів народного інтонаційного мислення та органічно відчувачи стилістику й жанрову природу народної пісні, яскраво демонструє тісний взаємозв'язок своєї музики із традиціями української народнопісенної культури. Твір сумного характеру, куплетно-варіаційної форми. Має низку труднощів для виконання: темпові й агогічні зміни, широкий спектр динамічних відтінків, наявність акцентів, відмінність ритмічного малюнку та підтекстовки голосів. Поліфонічна фактура твору, вступ і зняття на різні долі такту потребують диференційованого диригентського жесту. Звуковедення – legato.

Упродовж століть православна духовна хорова музика була і залишається важливим чинником виховання молоді. Здавна вона посіла важливе місце в педагогічному процесі початкових закладів освіти (церковнопарафіяльних школах), у середніх навчальних закладах (гімназіях, учительських семінаріях, народних та єпархіальних училищах), завжди впливала на формування морально-етичних почуттів молоді в позашкільній діяльності. Українська духовна хорова музика як складова частина світової культури й частина християнського світогляду містить багато загальнолюдських цінностей і має увійти до системи виховання високоморальної особистості, освіченої людини та справжнього громадянина [1].

Глибоке занурення українських композиторів у сферу духовної музики, звернення до національних, релігійних і музичних першоджерел сприяє відродженню традицій духовного співу, вихованню християнської моралі, стає музичною відповіддю на моральні й естетичні запити суспільства.

Твір «Адам від землі» В. Степурка – осучаснений композитором варіант древнього київського духовного розспіву, що є одним із номерів хорового циклу «Київські фрески». Хорова фактура твору насичена секундовими та кварто-квінтовими співзвуччями, що чергуються з октавними унісопами, свідчить про синтез традиційних і сучасних елементів музичної мови та відображає молитовний зосереджений настрій. Повільний темп, тиха й помірна динаміка, підголоскова й поліфонічна фактура мають бути відтворені диригентським жестом – насичене legato.

Висновки і пропозиції. У зв'язку з державною концепцією національно-патріотичного виховання та її реалізацією виникла потреба більш широкого застосування національного музичного матеріалу в освітньому процесі та в діяльності творчих колективів української молоді й дітей. Пропонуючи здобувачам освіти високохудожнє жанрове розмаїття музичних зразків, педагог створює підґрунтя для формування морально-етичних, художніх і патріотичних почуттів, досягає гармонійної єдності навчання та виховання.

Відповідно до мети музичної освіти, покликаної сприяти формуванню національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду у студентської молоді, збереженню й розвитку духовно-моральних цінностей українського народу, диригентська підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва також має бути спрямована на засвоєння в освітньому процесі скарбниці національної музичної культури засобами диригентсько-хорового мистецтва, на виконання вимог, висунутих сучасним українським суспільством.

Проаналізувавши наявний хоровий репертуар і спираючись на власний педагогічний досвід, можемо визначити основні жанрово-стильові різновиди українських хорових творів, які застосовуються в педагогічній роботі на заняттях із диригування: обробки українських народних пісень, оригінальні хорові твори українських композиторів, серед яких можна вирізнити камерні та твори великої форми (поєми, кантати, хори з опер). Також виокремимо такі жанрово-стильові напрями, як: хорові твори для дітей, українська духовна хорова музика, неофольклорний напрям.

Важливим складником творчої спадщини українських композиторів є хорова музика, репрезентована творами найрізноманітніших жанрів. Застосування їх як педагогічного репертуару для здобувачів мистецької освіти вимагає певного відбору, що керується такими критеріями, як: відповідність твору програмним вимогам; тематична актуальність; освітній потенціал (рівень складності) твору; виховне значення твору; художньо-емоційна цінність твору; індивідуальний підхід до вибору репертуару; різноманітність репертуару (за жанром, стилем, змістом).

Зазначений підхід має активізувати формування національно-патріотичного світогляду майбутніх фахівців, сприяти збагаченню їхнього досвіду з виховання почуття патріотизму, національної гідності молодого покоління засобами української хорової спадщини.

Таким чином, пропонуємо на заняттях із диригування приділяти серйозну увагу педагогічному репертуару, максимально застосовуючи українську хорову музику в її жанрово-стильовому різноманітті. Оскільки проблема добору репертуару в контексті національно-патріотичного виховання є актуальною, стаття має перспективи дослідження.

Список використаної літератури:

1. Гаврілова Л. Українська духовна музика як засіб розвитку духовних цінностей студентів педагогічних вишів : електронний навчальний посібник. *Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 10 (2). С. 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10%282%29_5.
2. Дніпровська Н. Український дитячий пісенно-поетичний фольклор і жанр хорової обробки у творчості українських композиторів для дитячого хору кінця XIX – поч. XXI ст. Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Харків : ХДАДМ, 2012, № 3. С. 42–46.
3. Карпенко Є. Дитяча опера як засіб естетичного виховання. *Мистецтво та освіта*. 2007. № 4. С. 40–44.
4. Козир А.В. Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики. *Молодь і ринок*. 2011. № 11. С. 19–24.
5. Корній Л. Історія української музики : підручник у 3-х ч. Київ, Нью-Йорк : Коць М.П., 2001. Ч. 3: XIX ст. 480 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. : схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. Урядовий кур'єр. 2013. 29 серп. № 159. С. 9–11.
7. Осипець Р.О. Виховання національної самосвідомості майбутніх учителів музики в процесі опанування української народнопісенної культури : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 19 с. URL: <http://ist-ukr-muz.at.ua/>.
8. Пономарьова Г.Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : монографія. Харків : Ранок, 2014. 405 с.
9. Шегда Л. Вплив жанрових традицій та нових стилістичних тенденцій на українську композиторську творчість у галузі музики для дітей другої половини XX століття. *Українське мистецтво-знавство: матеріали, дослідження, рецензії* : зб. наук. пр. Вип. 9. Київ, 2009. С. 161–169.

Tsekhmistro O., Danylchenko L., Maltseva O. Conducting training of a music art teacher by means of Ukrainian choral heritage

Building a sovereign and democratic Ukrainian state requires the application of measures aimed at developing the spirituality of the people, enriching their intellectual potential, cultivating patriotism and respect for the historical background of Ukraine. One of the ways to solve these issues is to involve the younger generation in investigating the treasures of Ukrainian culture which is a lively source of aesthetic and spiritual ideals of the nation. The study of Ukrainian choral works will contribute to broadening of the students' knowledge of Ukrainian people's history and traditions, preservation and enrichment of national values, establishment of their social activity, civic position and spiritual unity of generations.

Nowadays, choral culture needs stylistic and genre differentiation. It becomes obvious that choral art combines signs of innovation and interest in the traditions of the past in the attempt to restore them in modern interpretation. The samples of Ukrainian choral heritage that are analyzed in this article, were provided to students for independent study of Ukrainian choral repertoire with conscious conducting and performing activities. These samples will expand the students' genre and style conception of Ukrainian musical culture.

Thus, improving the process of youth national-patriotic education will enhance the national linguistic and cultural space, the stability of its axiological basis, will lead to purposeful and consistent content enrichment especially in higher education by the values of Ukrainian folk culture. Primarily this applies to the disciplines of the art cycle in pedagogical education, where the conducting training of future specialists plays a special role. Ukrainian folk song culture is an effective means of forming national self-consciousness, an indicator of the people's memory and their spiritual treasure.

Key words: *national-patriotic education, music education, Ukrainian choral culture, conducting training, music art teacher.*